

НЭГЖ ХИЧЭЭЛ №4

Сэдэв: МОНГОЛЫН ЯРУУ НАЙРАГ

Эзэмших чадвар:

Унших чадвар	Ярих-Сонсох чадвар	Бичих чадвар
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зохиолыг мэдэрч ойлгох 2. Зохиолчийн үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлах 3. Сэдэв гол санааг тодорхойлж, үзэл бодлоо илэрхийлэх 4. Орчны дүрслэлийг тайлбарлах 5. Уран дүрслэлийн үүрэг хэрэглээг тодорхойлох 	<p>Шүлэг зохиолоос сонгон цээжилж, дуу хоолойн өнгө, аялга хэмнэл тохируулан уран унших</p>	<p>Шүлэглэсэн зохиолын хэлбэрийг дуурайн бичих</p>

Д. Равжаа (1803-1856)

Төрсөн нутаг:

Түшээт хан аймгийн Говь мэргэн вангийн хошуу, одоогийн Дорноговь аймгийн Хөвсгөл сумын нутагт Өлзийтийн ганц хүү болон мэндэлжээ.

Гол уран бүтээл:

“Үлэмжийн чанар”
 “Дөрвөн улирал”
 “Тунгалаг хөх огторгуй”
 “Сэтгэлийг амраагч” зэрэг яруу найраг, “Саран хөхөөний намтар” жүжгээрээ алдартай.

Сургамжит үг:

Авах хүнд нэг үг ч эрдэнэ
 Орхих хүнд мянган сургаал ч улиг

Уншихын өмнө

- Атаа, даамай гэсэн үгийн утгыг толь бичгээс мэдээрэй.

ГУРВАН СҮЛЖЭЭ СУРГААЛ

Өсөхийн цагт санууштай нь
 Бишрэл, хичээл, итгэл гурав...
     Ачлахын дээдээр ачлууштай нь
     Аав, ээж, эх орон гурав...
 Ялахын түрүүнд ялууштай нь
 Нойр, залхуу, атаа гурав
     Яруу төгс сурууштай нь
     Яриа, дуу, хөгжим гурав
 Эгшин бүрийд цэгнүүштэй нь
 Бие, хэл, сэтгэл гурав
     Эгнэгт тордож явууштай нь
     Билиг, ухаан, чадал гурав
 Бадарч дээшлэхийн үндэс нь

Сэрэх, санах, тэмүүлэх гурав
 Баларч доордохын тэмдэг нь
 Унтах, мартах, тэрслэх гурав ...
 Ажил бүтээхийн эрэмбэ нь
 Мэдлэг, чадвар, дадал гурав
 Аливаа шинжээс эрхэм нь
 Мэргэн, түргэн, даамай гурав ...

(“XIX зууны суут соён гэгээрүүлэгч Д. Равжаагийн Цаасан шувуу тэргүүт алтан сургаал”, УБ., 2011 он, 94-95 дугаар тал)

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Зохиолын утгыг мэдэрч, ойлгосноо ярилцах

1. Зохиолоос мэдэхгүй үгээ олоод, ойр орчмын үг хэллэгээс нь утгыг таамаглаарай. Таны таамаглал толь бичгийн тайлбартай тохирч буй эсэхийг нягтлаад, зөв хувилбарыг дэвтэртээ тэмдэглэж аваарай.
2. “Яруу төгс сурууштай нь Яриа, дуу, хөгжим гурав” гэсэн хэсэгт чухам ямар ярианы тухай өгүүлсэн бэ? Энд яагаад яриаг дуу, хөгжимтэй эн зэрэгцүүлж, яруу төгс сурууштай зүйл хэмээн онцолсон юм бол?
3. Бие, хэл, сэтгэл гурвыг яагаад эгшин бүрт цэгнүүштэй хэмээсэн бэ? Бие, хэл, сэтгэлээ цэгнэхгүй бол ямар үр дагаварт хүрч болох вэ? Тохиолдол, үр дагавар тус бүр нэгийг бичээрэй.

Эгшин бүрт цэгнүүштэй нь	Жишээ/тохиолдол/	Үр дагавар
Биеийн үйлдлийн хувьд	Өвлийн улирал байлаа. Нэгэн жаал найзуудтайгаа тоглож байгаад санамсаргүйгээр чулуу аваад шидтэл айлын цонх хагалжээ.	<ul style="list-style-type: none"> • Цонхны цаана хүн байвал гэмтээнэ. • Цонхоор дулаан алдана. • Цонхны шил дахин авах хэрэгтэй болно. • ...
Хэл ярианы хувьд		
Сэтгэл буюу бодол санааны хувьд		

Дүгнэлт: .....

4. Энэ сургаалын шүлэгт буй хүний эрхэмлэх чанаруудыг нягталж үзээд, өөртөө зориулан “Зөв амьдрах 10 мөрдлөг” зохион бичээрэй.
 Үлгэрлэвэл:
  1. Ямагт өөртөө итгэлтэй байх
  2. ....

Өөрийнхөө талаар үзэл бодлоо илэрхийлэх

1. Шүлгийг уншаад та нарт юу бодогдов? Хамгийн чухал, сургамжтай санагдсан мөр бадгууд аль нь вэ? Яагаад?
2. Үзэл бодлоо илэрхийлэхдээ зохиолоос жишээ татаарай.

<p>Хуульч Сандаг (1825-1860)</p>	<p>Төрсөн нутаг: Түшээт хан аймгийн Говь мэргэн вангийн хошуу, одоогийн Дорноговь аймгийн Сайхандулаан сумын нутагт төржээ.</p> <p>Гол уран бүтээл: “Хаврын хайлаад урсаж буй цасны хэлсэн нь” “Тэжээсэн нохойн хэлсэн нь” “Авын хоморгонд орсон чонын хэлсэн нь” “Салхинд хийссэн хамхуулын хэлсэн нь” зэрэг үг зохиол ард олны дунд ихэд алдаршжээ.</p> <p>Сандагийг “Хуульч” гэсний учир нь хуучин цагт үлгэр ярихыг хууль ярих гэх буюу үг хэлэнд цэцэн хүнийг хуульч гэж нэрлэдэг байжээ. Сандаг нь Монголын уран зохиолын түүхэнд “Үг” хэмээх нэрлэгдсэн богино хэлбэрийн шүлгийг цээжээр шүлэглэн зохиодог гоц авьяастай яруу найрагч юм. Түүний хэлсэн “Үг” бүр нь сургамжтай байдаг тул хүүхдүүд та нар сурвалжлан олж уншаарай.</p>
---	---

Уншихын өмнө

1. Хамхуулыг ямар зан чанартай хүн байхыг төсөөлөн уншаарай.

САЛХИНД ХИЙССЭН ХАМХУУЛЫН ХЭЛСЭН ҮГ

Үрийн сайнаар ургаж
Үндэсний муугаар ховхорлоо
Төрсөн газар төхөмд сөн
Төлдрийн салхинд гарсан сан
Нүүхийг салхи мэднэ
Буухыг бут мэднэ
Энэхэн бие минь
Эндэгдэж дэндэгдэж л явна
Эцэст нь эргийн мухарт хэвтэж
Элс сөлөнд хутгагдаж
Эрх багачуудын наадам
Ишиг хурганы тоглоом болов.

(МЗЭ.МУЗ-ын товчоон. 2 дугаар боть. УБ., 2007, 384 дүгээр тал)

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Утгыг мэдэрч, ойлгосноо ярилцах

1. Чи энэ шүлгийг уншаад хамхуулыг өрөвдсөн үү? Жигшсэн үү? Эсвэл гунигласан уу? Яагаад?
2. Хамхуул яагаад ховхров? Хамхуулд зорилго байсан уу?
3. “Нүүхийг салхи мэднэ
Буухыг бут мэднэ” хэмээх хэсгийг уншаад юу гэж бодож байна?
4. Хамхуул явсаар хаана очиж, юу болж хувирав? Зохиолч яагаад ингэж бичсэн юм бол? Орчныг ажиглан уншаарай.
5. Энд гарч буй үг чухам хэний хэлсэн үг вэ? Зохиолчийнх уу? Хамхуулынх уу? Ямар шалтгаанаар ингэж бодсоноо жишээгээр батлан тайлбарлаарай.
6. Хамхуулыг хүн гэж төсөөлбөл ямар зан чанартай хүн байх бол? Хамхуулын хэлсэн үгээс тухайн зан чанарыг батлах баримт олж бичээрэй.

Өөрийнхөө талаар үзэл бодлоо илэрхийлэх

1. Чамд хамхуул шиг зан чанар, бодол санаа, зорилго байгаа юу? Үгүй гэвэл өөрийгөө тодорхойлоорой.
2. Хамхуул шиг хүнтэй таарвал, үндсийг нь өөрчилье гэвэл та нар хэрхэн зөвлөх вэ? Хосоороо хэлэлцэнэ үү.

Дашдоржийн Нацагдорж
(1906-1937)

Төрсөн нутаг:

Одоогийн Төв аймгийн Баяндэлгэр сумын нутагт Гүн Галуутай гэдэг газар төржээ.

Гол уран бүтээл:

“Миний нутаг”
“Дөрвөн цаг” зэрэг шүлгүүд,
“Ламбугайн нулимс”, “Харанхуй хад” зэрэг өгүүллэг,
“Учиртай гурван толгой” жүжгээрээ алдартай.

Зохиолчийн хэлсэн онцлох үг:

Монголын үрс маш олон болтугай.

Миний эжий

Монголын үзэсгэлэнт сарангоо намайг төрүүлсэн эжий

Яруу сайхан эгшгээрээ бөн бөн бүүвэйлсэн эжий

Зөөлөн цагаан гараараа хөдөлгөн өсгөсөн эжий

Зүйтэй уран үгсээрээ сурган хүмүүжүүлсэн эжий

(Д. Нацагдорж. Зохиолууд.ШУА. Улсын хэвлэлийн газар.1961.140 дүгээр тал)

Уншихын өмнө:

- ❖ Утгы нь мэдэхгүй үгээ олоод, толь бичгээс харж, мэдээрэй.

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛБЕ.

Утгыг мэдэрч, ойлгосноо ярилцах

1. “Миний ээж” шүлгийг ангиараа уран яруу уншина уу. Ингэхдээ хаана түр зогсоц хийвэл хэмнэл тохирч, яруу сонсогдохыг бодож, мэдэрч уншаарай.
- 2.

Зохиолчийн үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлая.	
Сонгосон үгс	Тайлбараа бичиж, санал солилцоорой.
Яруу сайхан эгшиг	
Зөөлөн, цагаан гар	
Зүйтэй үгс	

3. Зохиолч эх хүний ямар ямар үйлдлийн тухай бичсэн байна вэ? Ийнхүү бичсэнийг та нар юу гэж бодож байна? Та нарын төлөө ээжүүд өөр юу юу хийдэг бол?

Шүлгийн сэдэв, гол санааг тодорхойлох

1. Энэ шүлэгт зохиолч юуны тухай бичихийг зорьсон бэ? Гол санааг илэрхийлсэн зөв хариуг сонгоорой.
  - А. Сайхан ээжийн тухай
  - Б. Эх хүний үр хүүхдээ хэрхэн өсгөж байгаа тухай
  - В. Зөөлөн цагаан гартай ээжийн тухай
  - Г. Монгол ээжийн тухай
2. Энэ шүлэг дэх “эжий” гэдэг үг эх, ээж хэмээх үгсээс ямар ялгаатай вэ? “Миний эх” гэдэг гарчиг байвал ямархуу санагдаж байна вэ?
3. Ээжийнхээ хэлдэг “зүйтэй” үгсээс санаж дэвтэртээ маш сайхан бичиж хадгалж аваарай.

Уран дүрслэлийг тайлбарлах

1. Дараах шүлэгт ямар нийтлэг шинж байгааг ажиглаарай.

- А. Монголын үзэсгэлэнт сарангоо
Намайг төрүүлсэн эжий
- Б. Дээрээс ээсэн наран аав минь
Дэргэдээс гийсэн саран ээж минь
- В. Наран гэрлийн илчтэй
Саран гоо эжий минь

Тайлбарлахдаа

“Наран аав минь” гэсэн хэсэгт урнаар дүрсэлсэн байна. Аавыг нартай адилтгажээ. Нар дэлхийг гийгүүлж, гэрэлтүүлдэг шиг аавынхаа хажууд байвал нөмөр нөөлөгтэй сайхан байдаг гэсэн санааг гаргаж урнаар дүрсэлжээ. Та нар өөрөөр бодож байна уу? Аав, нар хоёрын адил төстэй ямар шинжээр нь адилтгасан бол?

Харин ээжийг яаж урнаар дүрсэлсэн байна вэ? Дараах хоёр асуултыг хэрэглээрэй.

- А. Юуг юутай адилтгасныг бодоорой.
Б. Ямар шинжээр нь адилтгасныг тайлбарлана уу.
2. Монголчууд цагаан өнгийг яагаад бэлгэшээдэг вэ? “Зөөлөн цагаан гар” гэсэн хэсэгт ямар уран дүрслэл байна вэ?

Пунцагийн Бадарч

Төрсөн нутаг:

1939 онд Төв аймгийн Баянжаргалан сумын нутагт төржээ.

Гол уран бүтээл:

“Есөн эрдэнийн орон”, “Алтан тоос”, “Морьд”, “Хэрлэн”
“Зургаан мөнгөн мичид”, “Ширхэг цагаан сувд” зэрэг яруу
найргийн түүвэр хэвлүүлжээ.

Сургамжит үг:

“Эх орон” гэж аман дээр гардаг үг биш, зүрхний гүнд
хадгалагддаг үг

Есөн эрдэнийн орон

Ивээлт нарны нь цацрал алтан эрдэнэ
Элгэн уулсын нь оргил мөнгөн эрдэнэ
Илчийн улаан гал нь шүрэн эрдэнэ
Ээжийн цагаан сүү нь сувд эрдэнэ
Энгүй өргөн тал нь оюу эрдэнэ
Эрхэс наадах тэнгэр нь номин эрдэнэ
Элбэрлийн цагаан гэр нь тана эрдэнэ
Энх үүрийн туяа нь зэс эрдэнэ
Эрхт ардын нь эв ган эрдэнэ
Эх орон минь есөн эрдэнэ

Эргэх их дэлхийн уул усанд тэгшхэн
Илч гэрлийн гайхамшиг мандсан нар алтан билээ
Энгүй өргөн талын шимт хөрсөнд төлжиж
Эрдэнийн түрүү сугсруулсан амуу тариа алтан билээ
Энэ сайхан монголын удам залгасан бүл
Энхрий хос амрагийн дурсгалын бөгж нь алтан билээ
Энэрэлт төрийн далбаанд эгнэгт өнгөлөг гялалзсан
Эрдэнийн соёмбо үсэг
Элэгдэшгүй алтан билээ
Авралын гэгээн нар нь алтан
Ачит төрийн сүлд нь алтан
Арвайн түмэн түрүү нь алтан

Амраг хосын дурсгал нь алтан
Миний эх орон алтан эрдэнийн билээ

Саваа дүүрэн мэлтэлзэх Онон, Хэрлэний урсгал
Сартай шөнөөр ажихад мөнгөн хээтэй байв
Саалийнхаа дээжийг өргөж, аянд хүүгээ үдсэн
Санаа нь сүү эхийн, цацлын халбага мөнгөн байв
Саатаж алсад суугаад аавдаа очиж золговол
Санасан эцгийн зэхсэн эмээл мөнгөн байв
Эцгийн зэхсэн эмээл нь мөнгөн
Ээжийн цацлын халбага нь мөнгөн
Сар наадсан ус нь мөнгөн
Сархад мэлтэлзсэн хундага нь мөнгөн
Миний эх орон мөнгөн эрдэнийн билээ

Улсынхаа заяаг түшиж хувьсгалч ах нарын
Уухайлан мандуулсан туг шүр адил улаан билээ
Уламж эртнээс дээдэлсэн монгол хүний голомт
Угалз дөлт гал минь шүр адил улаан билээ
Удмаас буян төгс өргөө цагаан гэрийн минь
Унь тооно бүхлээрээ шүр адил туяаран билээ
Уул усны савд уран бие найгуулсан
Удвал цэцгийн дэлбээ шүр адил дөлтөн билээ
Хурын улаан цэцэг нь шүрэн
Хувьсгалын улаан туг нь шүрэн
Хурц улаан гал нь шүрэн
Хорол улаан тооно нь шүрэн
Миний эх орон шүр эрдэнийн билээ

Өргөн талын элгэнд чандманиланхан буусан
Өргөө гэрүүд минь танан өнгөөр цавцайна
Өчнөөн үеийг элээсэн хангайн буурал уулсын
Өвгөн цаст оргил танан өнгөөр цагаарна
Өлзийт ерөөл бэлгэдэж, өнөр буурал эхийн
Өргөсөн сүүний дусал танан өнгөөр цацарна
Өнөөдрийн сайхан үеийн бат цагаан харшууд
Өвлөж хойчдоо үлдээх тана эрдэнэ байна
Хайрын цагаан сүү нь танан
Ханат цагаан гэр нь танан
Хангайн цагаан оргил нь танан
Хашийн цагаан орд нь танан
Миний эх орон танан эрдэнийн билээ

Үүлгүй шөнийн тэнгэрт сүүн заадас татуулж
Өвч түгсэн одод сувд адил гялалзана
Үелээ татсан талын энгээр тархан бэлчсэн
Үржилт хонин сүрэг минь сувдранхан налайна
Үнэрт тансаг өвсний ширхэг тоолон буусан

Үүрийн ариун шүүдэр сувдан далай байна
Үр буяны “тэнгэр” саальчин монгол хүүхний
Үсний гоёхон даруулга сувдан хээтэй байна
Хөх тэнгэрийн нь одод сувдан
Хөдөө талын нь сүрэг сувдан
Энх үрийн нь шүүдэр сувдан
Эгэл саальчны гоёл нь сувдан
Миний эх орон сувд эрдэнийн билээ

Эр биеийн хийморь сэргэж үүрийн талд давхивал
Энгүй тэнгэр зүүнээсээ зэсийн өнгөөр хаяарлаа
Ээлт сүргээ хурааж үдшийн хотонд ирвэл
Энэтээх үүлсийн хормой зэс эмжээр татлаа
Эгшигт дуугаа аялж айргаа аягалан суувал
Идээ сөгнөсөн хувин зэс бүстэй байлаа
Энхийн их ордны ган нуруу холбож
Эвийн гагнуур тавибал зэсийн өнгөөр цацарлаа
Саалийн хувингийн бүс нь зэс
Сайн гагнуурын оч нь зэс
Онгон үүрийн туяа нь зэс
Оройн үүлсийн хаяа нь зэс
Миний эх орон зэс эрдэнийн билээ

Ухаан санаа цэлмэх уулсынхаа хярд гарвал
Ургаа сум шиг гацуур оюу ногоон байв
Уудам талдаа ирээд дөрөө мултлан буувал
Урьхан намрын ганга нь оюу ногоон байв
Уран бидэр татах нуураа хөвөөлөн алхвал
Усны цээлд замаг нь оюу ногоон байв
Унаган хүлгээ хантайрч эмээлийн дөрөө авбал
Угалз ширээлсэн гөлөм нь оюу ногоон байв
Усны зөөлөн замаг нь оюу
Угалз ширээлсэн гөлөм нь оюу
Урьхан намрын ганга нь оюу
Уулсын сайхан гацуур нь оюу
Миний эх орон оюу эрдэнийн билээ

Хүү миний заяанд эхийн сүү шиг ариухан
Хүслийн сайхан тэнгэр номин цэнхэр юм
Хүлэг морин гүйх хаврын налгар өдөр
Хүрээлсэн талын зэрэглээ номин цэнхэр юм
Хүйтэн өвлийг халсан дулаан цагийн бэлгэдэл
Хүүшид ургасан яргуй номин цэнхэр юм
Хүний дээд аавдаа, шинийн нэгэнд золгохдоо
Хүндлэн барьсан баранзад номин цэнхэр юм
Эрхсийн цэнхэр тэнгэр нь номин
Илбийн цэнхэр зэрэглээ нь номин
Эхний цэнхэр цэцэг нь номин

Энхийн цэнхэр хадаг нь номин
Миний эх орон номин эрдэнийн билээ

Эрмэг хүлэг морь минь хазаар даран хатирахад
Эгшиг татах амгай зуузай нь ган билээ
Илч гэрэл өртөөлсөн аварга их алхаа
Эрчмийн баганад бэхэлсэн зузаан утас ган билээ
Эх сайхан орныхоо дархан хилийн харуул
Эр цэргийн зэвсэг эмтэршгүй илд нь ган билээ
Эрхэм алдраа бадруулсан өнөр өөдрөг түмэн
Эрэлхэг монгол ардын эв нь ган билээ
Уран хазаарын амгай нь ган
Урсгалт гэрлийн утас нь ган
Эр цэргийн зэвсэг нь ган
Эрхэт ардын эв нь ган
Миний эх орон ган эрдэнийн билээ

Мэргэд цэцэлсэн далай хөлгөн их судрыг
Миний ард түмэн есөн эрдэнээр бичдэг билээ
Мөнх бусыг дагасан ачит буурлаа хүндэлж
Миний ард түмэн есөн эрдэнэ дэвсдэг билээ
Мөхөлгүй эрдэнийн дээж есөн эрдэм төгс
Миний ард түмэн улсаа бадруулж яваа билээ
Мөрөөдөл хүслийн дээд эв хамтад хүрч
Миний ард түмний есөн хүсэл бүрдэх билээ.

(П. Бадарч. "Есөн эрдэнийн орон". Улсын хэвлэлийн газар. УБ., 2009, 8-12-р тал)

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Мэдэрч ойлгосноо ярилцаж, гол санааг дүгнэх

Ангиараа есэн эрдэнэ тус бүрээр 9 баг болон дараах дасгалыг ажиллана уу.

1. Монгол хүн юу юуг шүтэж, дээдэлдэг болохыг шүлгээс ажиглана уу. Багаараа ярилцан, зургаар илэрхийлнэ үү.

Монгол ахуйтай холбоотой үгс	Байгалийн юм үзэгдэлтэй холбоотой үгс	Монголчуудын бүтээсэн соёлтой холбоотой үгс	Өөр юутай холбоотой үгс байна вэ? Багаараа шийдээрэй.

2. Шүлгийн гол санааг дүгнэн бичээрэй.
3. Есөн эрдэнэ тус бүрийн өнгөний бэлгэдлээр өөрсдийн шүтэж дээдэлдэг зүйлсийг нэрлэн ярилцаарай.

Уран дүрслэлийг тайлбарлах

1. Хэсэг тус бүрээс нэг зүйлийг өөр нэг зүйлтэй адилтгасныг олж, тайлбарлаарай.

Хэсэг	Адилтгал	Юуг юутай адилтгасан бэ?	Ямар шинжээр нь адилтгасныг тайлбарлаарай.
1-р хэсэг			
2-р хэсэг			
.....			

**Жамбын Дашдондог
(1941-2017)**

Төрсөн нутаг:

Булган аймгийн Бүрэгхангай сумын нутагт малчин ардын гэр бүлд төржээ.

Гол уран бүтээл:

“Аранзал зээрд”

“Вансэмбэрүү”

“Чулуун домог”

“Аав, ээж, би ” зэрэг хүүхдийн зохиолын олон түүвэр хэвлүүлжээ.

Зохиолчийн хэлсэн онцлох үг:

Би хүүхэд гэдэг бурхан шүтдэг.

Уншихын өмнө бодъё.

Морины явдлыг үйл үгийн утгаар нь мэдрэн, хурдан эсвэл удаан уншихаа тохируулаарай.

Аранзал зээрд

Аранзал зээрд морио
Алхуулан шогшууллаа
Шогшуулснаа хатирууллаа
Хатируулснаа ергүүллээ
Ергүүлснээ цогиуллаа
Цогиулснаа давхиуллаа.
Талаар талаар
Ташуур өгөн
Ташуур өгөн
Довтолгов
Замаар замаар
Тоос босгон
Тоос босгон
Хурдалгав.
Хатан дэлхий
Дөрвөн туурай
Дөрвөн туурай
Бөмбөрдөнө.
Хайр чулуу
Арван зүгтээ

Арван зүгтээ
 Цацагдана
 Хөрст дэлхий
 Хөлийн доор
 Хөлийн доор
 Жирэлзэнэ.
 Хөтөл гүвээ
 Холын холд
 Холын холд
 Торолзоно.
 Сумын бараа
 Тодорлоо
 Тодорлоо
 Сургуулийн байшин
 Ойртлоо
 Ойртлоо
 Аранзал зээрд мориныхоо
 Амыг татан цогиуллаа
 Цогиулснаа ергүүллээ
 Ергүүлснээ хатирууллаа
 Хатируулснаа шогшууллаа.
 Шогшуулснаа алхууллаа.

(Жамбын Дашдондог. Аранзал зээрд, УБ, 1993, 125-126 дугаар тал)

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛБЭ.

Утгыг мэдэрч, ойлгосноо ярилцах

1. Шүлгээс морины явдлыг илэрхийлсэн үгсийг түүж бичээд, ... дүгээр талаас хараарай.
2. Шүлгийг уншихад ямар өнгө аяс мэдрэгдэж байна вэ? Аль хэсэгт нь хурдан уншмаар, аль хэсэгт нь удаан уншмаар санагдсан бэ? Ямар үгсээс мэдрэгдэв?

Бүтэц	Үйл явдал	Хурдан унших хэсэг	Удаан унших хэсэг
Эхлэл			
Гол			
Төгсгөл			

3. Морины явдал удаанаас хурдан болох нь унаж яваа хүний сэтгэлээс шалтгаалсан болов уу? Тэрхүү сэтгэлийн хөдөлгөөнийг ямар үгсээр илэрхийлсэн байна вэ?

Уран дүрслэлийг тайлбарлах

1. Зохиолч шүлгээ уран давталтын аргаар бүтээжээ. Жишээлбэл, “Талаар талаар Ташуур өгөн Ташуур өгөн” гэж давтсан нь та нарт ямар санагдаж байна?
2. Морины хурдан довтолгон давхиж явааг ямар үгээр илэрхийлснийг ялгаарай.

Сэндэнжавын Дулам

Төрсөн нутаг:

1950 онд Баянхонгор аймгийн Баянбулаг сумын нутагт төржээ.

Гол уран бүтээл:

“Цагаан түрүү”,
“Задын чулуу”,
“Зүүдний хэлмэр”,
“Сэнхрэл уянга ” зэрэг яруу найргийн түүвэр хэвлүүлжээ.

Сургамжит үг:

Монгол бичиг соёлд минь өвөг дээдсийн сүлд онгод оршдог.

Нүүдлийн цай

Нүүдэл, нүүдэл гэж
Гадаа хүүхэд хөөрнө.
Уудал, уудал гэх шиг
Гал дээр цай оргино.
Өнгөрөөд явчих вий гэж
Ээж гэртээ сандарна.
Өрөм зөөхийд хөөрцөглөж
Хийц амтыг нь болгооно.
Өглөөхөн чанасан цай
Домбоны хүзүүгээр халуун ч
Өндөр хангайд зорьсон
Нүүдлийнхэнд шинээр хийцлэв.
Дайн дарсан баатар
Угтах гэж байгаа юм шиг
Дайраад л гарах нүүдлийг
Ээж минь амдан гүйнэм.

(С. Дулам “Цагаан түрүү” УБ., 1978, 30-р тал)

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛБЕ.

Ойлгосноо ярилцаж, гол санааг дүгнэх

1. Шүлгээс мэдэхгүй үгээ түүж бичээд орчмын үг хэллэгээс нь утгыг таамаглаж олоорой. Толь бичигт тэдгээр үгсийг хэрхэн тайлбарласан бэ? Чиний таамаглалтай таарч байна уу?
2. Ээжийн хийсэн үйлийг тоочин бичээрэй. Эдгээр үйл нь түүний ямар чанарыг харуулж байна вэ?
3. Амдан алхнам эсвэл явнам гэлгүй “Ээж минь амдан гүйнэм” гэж бичсэнийг та нар юу гэж ойлгож байна вэ?
4. Ээжийн сандарсны шалтгаан юу бол?
5. Өглөө чанасан цай халуунаараа байсаар атал ээж яагаад дахин хийцэлсэн бэ?
6. Шүлэгт чиний амьдралд хэрэгтэй ямар санаа байна вэ? Та нар яаж хэрэгжүүлбэ гэж бодож байна?

Уран дүрслэлийг тайлбарлах

1. Шүлгийн эхний бадагт давтаж байгаа “нүүдэл, удал” гэсэн үгсийг ажиглана уу. Нэг ба гуравдугаар шадыг эхлүүлж байгаа эдгээр үгсийн ижил төстэй авианы давталт нь авиагаар дүр бүтээхэд ямар үүрэгтэй оролцож байна вэ?
2. “Дайн дарсан баатар
Угтах гэж байгаа юм шиг
Дайраад л гарах нүүдлийг
Ээж минь амдан гүйнэм” гэсэн хэсгийн уран дүрслэлийн онцлогийг тайлбарлаарай. Дараах асуултыг хэрэглээрэй.

Юуг юутай адилтгаж дүрсэлсэн бэ?	
Ямар шинжээр нь адилтгасан бэ?	

Загдын Түмэнжаргал
/1953-2012/

Төрсөн нутаг:

Төв аймгийн Угтаалцайдам сумын нутагт төржээ.

Гол уран бүтээл:

“Үүрийн тэнгэр”

“Арван найман нас минь”

“Уяхан цэнхэр хавар”

“Ус мөрөн олон чиг” зэрэг яруу найргийн түүвэр хэвлүүлжээ.

“Бага насаа би хайрлаж явна”, “Бөөн баяр”, “Арван найман нас”, “Цэцгэн зүйрлэл”, “Монголын тал нутаг”, “Ус мөрөн олон чиг”, “Уяхан цэнхэр хавар” зэрэг 200 гаруй дууны шүлэг бичжээ.

Сургамжит үг:

Ухааны жигүүр эрт өдөлбөл

Уужуу орчлонд хоёр амьдарсны адил аа...

Монголын тал нутаг

Дүүжүү алсаас ирээд
Дүүрэн амьсгаа авахад минь
Мөнхийн уснаас амсах шиг
Цээж дүүрэн цэлмээд
    Ямар цэнгэг юм бэ?
    Монголын ариун агаар
    Яасан цэлмэг юм бэ?
    Монголын хөх тэнгэр
Алман цагаан саран
Тормос тормос мишээгээд
Алтан мөнгөн одод нь
Тодрон тодрон жирвэлзээд
    Ямар цэлмэг юм бэ?
    Монголын хөх тэнгэр
    Яасан цэнгэг юм бэ?
    Монголын ариун агаар
Аяны шувуудын цуваа
Алжаан цуцаж гатлаад
Алаг нүдний үзүүрт
Хаяа хязгааргүй цэлийгээд
    Ямар уудам юм бэ?
    Монголын тал нутаг
    Яасан уужуу юм бэ?
    Монгол хүний сэтгэл
Уруудах өөдлөх тавиланд
Сэтгэлийн цавгүй амгалан
Учрах ханилах заяанд
Итгэлийн сэвгүй цайлган
    Ямар уужуу юм бэ?
    Монгол хүний сэтгэл
    Яасан уудам юм бэ?
    Монголын тал нутаг

(3.Түмэнжаргал. “Гэрэл гэгээний хүлэг морин мэт”. УБ.,2007.204-р тал)

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛБЕ.

Ойлгосноо ярилцаж, гол санааг дүгнэх

1. Шүлгийг уншихдаа төсөөлөн бодоорой. Юу харагдав? Ямар санагдав?
2. Зохиолч дүүжүү-дүүрэн, цэнгэг-цэлмэг, тормос тормос-тодрон тодрон, алман-алтан, цавгүй- сэвгүй, уудам-уужуу зэрэг үгсийг ямар зорилгоор ашигласныг ажиглаж тайлбарлаарай.
3. Шүлгийн бадаг тус бүрийн утга санааны тухай багаараа хэлэлцээрэй.

Бадаг	Юуг дүрслэв?	Юуны тухай өгүүлэв?
1-р бадаг	Монголын агаар, тэнгэрийн тухай	Монголын агаар нь дүүрэн амьсгаа авах шиг цэнгэг, тэнгэр нь цэлмэг юм гэсэн санааг илэрхийлжээ.
2-р бадаг	Монголын агаар, тэнгэрийн тухай	
3-р бадаг		
4-р бадаг	Монгол хүний сэтгэл, Монголын тал нутгийн тухай	Монгол хүн цайлган, уужуу сайхан сэтгэлтэй байдаг тухай өгүүлжээ. Мөн...

Багаар ажиллах чадвараа үнэлээрэй.

- А. Хүн бүр оролцоотой байсан уу? Тийм ..... Үгүй .....
- Б. Санал зөрсөн үү? Зөрсөн бол соёлтой үг хэрэглэсэн үү? Тийм ..... Үгүй .....
- В. Бусдын саналыг хүлээцтэй сонссон уу? Тийм ..... Үгүй .....
- Г. Зөв сонссон гэдгээ илэрхийлсэн үү? Тийм ..... Үгүй .....
- Д. Асуудлаа шийдвэрлэж дүгнэлт хийж чадсан уу? Тийм ..... Үгүй .....
- Е. Багаараа ажиллаж, шийдвэр гаргасандаа сэтгэл хангалуун байна уу? Тийм ..... Үгүй .....

Уран дүрслэлийг тайлбарлах

1. “Алман цагаан саран
Тормос тормос мишээгээд ...” гэсэн хэсэгт сарыг мишээгээд гэж бичсэнээр нь амьдчилан урнаар дүрсэлсэн гэж үзэж болох уу? Яагаад гэдгээ нотлоорой.
2. “Сэтгэлийн цавгүй” хэмээх холбоо үгийн уран дүрслэлийг багштайгаа хамтран тайлбарлаарай.

ЯРИХ-СОНСОХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Шүлэг зохиолоос сонгон цээжилж, дуу хоолойн өнгө, аялга хэмнэл тохируулан уран унших

Уншихдаа:

1. Уншсан шүлгүүдээсээ сонгон цээжлээрэй.
2. Аль үг, мөр, бадгийг хурдан унших вэ? Аль үгийн дараа түр зогсоц хийх вэ? Аль хэсгийг удаанаар унших вэ? гэдгийг ажиглан тэмдэглээрэй.
3. Шүлгийн утга санаанд тохируулан дуу хоолойныхоо өнгө, нүдний харц, гарын дохио зангаа ямар байхыг төлөвлөөрэй.
4. Төлөвлөсний дагуу уншихад бэлдээрэй.
5. Уншихдаа ангийнхаа өмнө гарч чанга, тод дуугаар өөртөө итгэлтэй уншаарай.
6. Үгээ тод хэлж, бусдын анхаарлыг таттал жүжиглээрэй.
7. Шүлэг уншиж буй найзууддаа урмын үг хэлж, баяр хүргээрэй.

БИЧИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Сонголтот даалгавар

1. Уншсан шүлгүүдээсээ сонгоорой.
- А. “Гурван сүлжээ сургаал” шүлгийн агуулгыг дуурайн зохиох дасгал
- Шүлгийн аль нэг хэсгийн агуулгаар ертөнцийн гурав зохион бичээрэй.
- Үлгэрлэвэл:
- Ертөнцийн гурван ялууштай
Өдрийн ажлыг алдах тул нойрыг ялууштай

Өсөж дэвжихийг хязгаарлах тул залхууг ялууштай
Өөртөө итгэлгүйг илтгэх тул атааг ялууштай

Б. “Салхинд хийссэн хамхуулын хэлсэн үг” зохиолын агуулга, хэлбэрийг дуурайн зохиох дасгал

- Хамхуулыг хийсгэсэн салхи юу хэлэх сэн бол? “Салхины хэлсэн үг” зохион бичихдээ:
- “Салхинд хийссэн хамхуулын үг” шүлгийн бүтцийг сайтар ажиглаарай.
  - Ямар санааг илэрхийлэн бичихээ төлөвлөөрэй.
  - Ямар үгийг сонгож бичихээ тэмдэглээрэй.
  - Юуг юутай адилтган бичихээ төлөвлөөрэй.
  - Санаагаа цэгцэлж, бичих дарааллаа тогтоогоорой.
  - Зөв бичих дүрмийн алдааг хянаарай.
  - Бичсэнээ нягталж, засан сайжруулаарай.

В. “Миний эжий” шүлгийн хэлбэр, агуулгыг дуурайн зохиох дасгал

- “Ямар ямар юугаараа яаж яасан ээжий” гэсэн асуултын дагуу шүлгийн санааг үргэлжлүүлэн зохионо уу. Зохиохдоо ээжийнхээ хамгийн нандин сайхан чанарууд, хийдэг үйлийг тоочин бичээрэй.

Г. “Есөн эрдэнийн орон” шүлгийн хэлбэрийг дуурайн бичих дасгал.

1. Дээрх шүлгийн нэг мөрд хэдэн үг байгааг ажиглаарай.
2. Зохиолч толгой, сүүлийг хэрхэн холбосныг ажиглаарай.
3. Дахилтыг ажиглаад яаж холбосныг анхаараарай.
4. Агуулгын хувьд зохиолч эх орноо хаанаас нь харж бичсэн байна вэ? Чи тэгвэл агуулгадаа юу юуг оруулъя гэж бодож байна вэ? Сайтар төлөвлөөрэй.
5. Агуулгаа сонгосны дараа хаана ямар үгийг оруулахаа байрлуулаарай.
6. Ингээд шүлгээ эхний хувилбараар бичээд үзээрэй.
7. Чиний бичсэн шүлэгт алдаа бий эсэхийг сайтар хянаарай. Чиний шүлэг, дээрх шүлэгтэй адил хэмнэлтэй болж чадсан уу?
8. Засан сайжруулаад, сийрүүлэн бичнэ үү.

ХЭРХЭН СУРАЛЦСАНАА ҮНЭЛЬЕ.

Унших чадвараа үнэлэх даалгавар

1. “Аранзал зээрд” шүлгээс морины хөдөлгөөн заасан ямар ямар үг мэдэж авснаа бичнэ үү.
2. “Өсөхийн цагт санууштай нь Бишрэл, хичээл, итгэл гурав” гэсэн хэсэгт буй “бишрэл” хэмээх үг ямар утгаар орсон бэ?
  - А. Шашин шүтэх тухай сургасан.
  - Б. Өөрийн сонирхсон зүйлээ шимтэн суралцах тухай өгүүлсэн.
  - В. Шүтэн биширдэг хүнтэй байх тухай өгүүлсэн.
3. Хамхуулын санааширсан, харууссан өнгө аяс ямар үгээр илэрч байна вэ?
  - А. Төхөмд сөн, гарсан сан

- Б. Эндэгдэж дэндэгдэж л явна
- В. Ховхорлоо
- Г. Тоглоом болов

4. Нүүдэл өнгөрөхөд хүүхэд яагаад хөөрсөн бэ? Дараах хариултуудаас зөв гэж бодсоноо үндэслэл, нотолгоотойгоор тайлбарлаарай.

- А. Нүүдлийн хүмүүсийг тосон ээжтэйгээ хамт очих гэж хөөрсөн
- Б. Нүүдлийн хүмүүст зориулж хийсэн идээнээс идэх гэж баярласан
- В. Хүн бүл цөөтэй үед хүний бараа харагдахаар хөөрсөн
- Г. Найз нь нүүдэл дунд яваа учир уулзах гэж баярласан

5. Өөрийнхөө хамгийн эрхэм нандин зүйлсийг есөн эрдэнэтэй адилтгаж бичээрэй.

Дэмжлэг болох асуулт:

- А. Юуг юутай адилтгамаар байна вэ?
- Б. Ямар шинжээр нь адилтгах вэ?

Сонсох чадвараа үнэлэх даалгавар

Өөрийн үнэлгээний шалгуур	Тийм	Үгүй	Заримдаа	Сайжруулах шаардлагатай
Ангийн хүүхдүүдийн ярьсныг анхааралтай, хүлээцтэй сонсдог				
Багшийнхаа ярьж тайлбарлаж байгааг анхааралтай сонсдог				
Багаараа ажиллахдаа өөрийнхөө хэр ярьж байгааг мэдэрч сонсдог уу?				
Зөв сонссон гэдгээ илэрхийлж сурсан				

Ярих чадвараа үнэлэх даалгавар

1. Шүлгийг уран уншихад юу юу чухал вэ? Жагсаан бичээрэй.

- А. Шүлгийн утгыг ойлгох нь чухал.
- Б. ....
- В. ....
- Г. ....
- Д. ....

2. Ц.Дамдинсүрэнгийн “Зугаацахаар мордсон нь” шүлгийн хэсгийг яаж уншихаа бичээрэй.

“Мөчит дөрвөн хөлтний мөр нь гараагүй оргил
Мөгөөрст нимгэн хоолойтны дуу нь хүрээгүй оргил”

- А. .... гэсэн хоёр үгийн хооронд түр зогсоц хийнэ.
- Б.

Бичих чадвараа үнэлэх даалгавар

1. “Салхинд хийссэн хамхуулын хэлсэн үг”-ийн санааг одоогийн нийгэм, цаг үетэй холбож, үгийг сольж зохиосныг үнэлээрэй.

- Үлгэрлэвэл:
- Удмын сайнаар төрж
- Ухааны муугаар хоцрогдлоо

Төрсөн газар монголд сон
Төгрөгийн хойноос ирсэн сэн
Нүүхийг нөхөд мэднэ
Буухыг бусад мэднэ
Энэхэн бие минь
Энд тэндгүй ажиллаж л явна
Эцэст нь элэг буруутанд дарлагдаж
Элдэв хэрэгт хутгагдаж
Харийн газар боол болж
Хамаг бүгдэд зарцлагдав.

2. .... дүгээр талд байгаа зааврын дагуу зохиосон шүлгүүдээ дараах шалгуурын дагуу үнэлээд, сайжруулаарай.

Өөрийн үнэлгээний шалгуур	Тийм	Үгүй	Заримдаа	Сайжруулах шаардлагатай
Шүлгийн хэлбэрийг дуурайж мөр бүрийн үгийн тоон тэнцүү байдлыг харгалзаж зохиосон				
Шүлгийн эхлэл, сүүл хэсгийг ижил авиагаар холбосон				
Үгийг оновчтой сонгосон				
Зөв бичгийн дүрмийн алдаагүй бичсэн				